

Сахиев Жүніс

«Уақыт қайтарымы»

1

Нығмет Дүйсенұлының геронтология институтында қызмет етіп келе жатқанына екі жыл толды. Бұл уақыт ішінде ол біраз ғылыми жұмыстарды тындырып тастады. Былтыр маусым айынын орта шенінде Балнұр есімді қызбен отау құрған. Бүгінде Балнұрдың аяғы ауыр. Айы-күні жетіп босанатын шағы таянған сайын Нығметтен маза кетті. Достарының әрқилы әзіл-оспағы да көбейді. Біреулері: «Саспа, ұлды боласың!» десе, ал басқд біреулері: «Қыз туса бар еңбегің далаға кетеді байғұс бала» деп мүсіркеушілік білдіреді. Мұндайда Нығмет сыр бермей күледі де қояды. Бұл онын бойға біткен мінезі еді.

Бірде екеуі оңаша шай үстінде стырғанда Балнұр былай деп тіл қатты:

— Нығмет, осы сен ғой көгітен бсрі адам өмірін ұзартумен шұғылданып жүрсің. Оның үстіне жоспарын да қызық. Оны бүкіл ел біледі.

— Түсінемін, Балнұр. Алдын ала тон пішіп қайтеміз. Аман-есен аяқ-қолыңды бауырыңа ал. Қалғанын көре жатармыз.

— Ұл тапсам ше?

— Ол жағынан қам жемей— ақ қой, Балнұр.

— Ал егер кім екенін анықтатсақ ше?

— Оның қажеті жоқ.

— Неге?

— Білгенде оны өзгерте аламыз ба?

— Ой, тентексің ғой, Нығмет!

Балнұр жымыш, суыңқырап қалған шайынан ұрттап, шыны-аяғын жинастыра бастады. Нығмет жұмыс бөлмесіне барып, дереу кітапқа шұқшиды. Сол күннен бастап олар перзент жайын қайтып сөз етпейтін болды.

Бірде лабораториялық тәжірибеден кеш қайтқан ол Балнұрды босану үйіне алып кеткенін естіді. Үйде анасы бар еді. Ана қуаныштың әсерінен бе, көңіл күдігінің әсерінен бе, Балнұрды қай әйелдер босанатын үйге әкеткенін сұрамапты да. Нығмет жан-жаққа видеофон соғып, Балнұр түскен босану үйін ақыры тапты.

Кешікпей көлікпен сонда жетті. Перзентхана жоғары қараған кісінің басынан бөркі түсетіндей зәулім үйде еді. Бірақ оны тамашалап тұруға уақыты бар ма. Нығмет әуелі дүниеге шыр етіп келген перзенттің не ұл, не қыз екенін білмек болды. Сондықтан оның екі көзі жыпырлаған терезелерде. Қолын көлегейлеп, бәрін шолып өтті. Содан кейін кезекші отыратын бөлмеге тартты. Онда ақ желең киген бір жас қыз отыр екен. Ол Нығметті жақсы білуші еді. Орнынан ұшып түрегеліп, жымия амандасты. Нығмет басын изеп, жан-жағына елегзи қарады да:

— Қарағым, бүгін осында жеңгең түсіп еді, соның хал-жағдайын білейін деп келіп едім,— деді.

— Қазір ағай.— Қыз ішкі видеофонды қосып, бетіне әжім түскен орта жастағы әйелмен тілдесті.

- Ұл тапты,— деді ол жымыып.
- Ұл дей ме, қарағым? — Нығметтің жүзі балбұл жанды.
- Анасының халі де жақсы,— деді әлгі күлімсіреп.
- Көп рақмет!

Нығмет қатты қуанды. Сүйінші сұрап тұрған қыздың қолына ұстатар гүлінің де жоғын енді білді. Қыз онысын сезгендей: «Айып етпеңіз менің шаруам бар еді!» — деп орнынан түрегелігі кетті. Нығмет тағы да алғысын жаудырып, сыртқа беттеді. Көптен күткен перзенттің аман-есен дүниеге келгеніне шексіз шаттанды. Арқасынан ауыр жүк түскендей көкірек кере дем алды. Айтпақшы, перзентке қандай есім лайық» деді ол шыдамсызданып. Қазақта балаға атты үлкен кісі қояды. Ол үйге аптыға кірді. Анасы да елеңдеп отыр еді. Нығмет жас балаша мәз болып:

- Сүйінші беріңіз, немерелі болдыңыз!—деді.
- Қарт ана ұлының маңдайынан иіскеп, толқып кетті.
- Ұл ма, әлде қыз ба?
- Ұл, апа.
- Өмірлі болсын! Ал Балнұрдың халі қалай екен?
- Жақсы көрінеді.

Ана жастыққа сүйеніп отырды. Көзі суланып, көкейіндегі бір сөзін айта алмағандай тығылып қалды. Нығмет оны сезіп тұр. Бірақ ештеме демеді. Ананы қам көңіл ету оңай емес еді. Ол сәл үнсіздіктен соң:

- Сонымен ол баланы институтта бағамыз ба? — деді.
- Жоқ, апа,— деді оған Нығмет, — мен ол шешімнен айныдым.
- Неге өйттің, балам?
- Қазақтың ғұрпында тұңғыш бала ата-ананыкі емес пе?
- Иә, солай.
- Олай болса, дәстүрді аттап өте алмаймын.
- Сонда сен мен үшін тәжірибеннен бас тартасың ба?
- Жоқ, апа. Тәжірибемді тоқтатпаймын. Мен оны басқаша ойластырдым.
- «Басқашасы» қалай?
- Оны немереңіз есейген соң айтамын.
- Қарағым-ау, ол кезге дейін мен бармыш ба, жоқын ба... Жасайтын нәрсенді осы бастан қолға ала бер. Мені қайтесің.

Ана жастығын оң жағына қарай аударып тастап тіктеліп отырды. Нығмет оның қасына келіп тізе бүкті.

- Апа, мен алған мақсатымнан қайтқан жоқпын. Бірақ ептеп қателік жіберіппін. Тоңазытқыш жәшігіне есейген соң жатқан дұрыс сияқты. Ал оған дейін немереңізді салқынға үйрете береміз. Немере өзіңіздікі. Иіскеңіз, құйрығын маймен сылап, сипаңыз. Қалауыңыз білсін.

- Қарағым-ай, менің көңіліме қарап жұмысыннан қалатын болдың-ау.
- Жок, апа. Олай деменіз.

Нығмет анаға қарай ысырылықырап отырды. Есейіп, азамат, ғалым болған оны кәрі ана баладай басынан сипады. Содан соң көзілдірігін алып, шайы орамалымен сүртіп қайта киді.

- Тұр, балам! Бүйтіп үнсіз отырғанымыз жараспас. Дүниеге жас нәресте келгенін көрші-қолаңға хабарлайық. Балнұрдың жағдайын білейік. Сөйтеік!

Нығмет орнынан ширақ тұрып, үлкен шар айнаның алдына келді. Ана болса төсек-орнын жинас тырып, келесі бөлмеге кетті. Нығмет қысқа етіп кидырған шашын бірнеше рет кейін қайыра тарап, бой түзеді. Осы кезде ананың:

- Нығметжан-ау, кел, бір-екі кесе шай ішіп ал. Сонан соң жұмысыңа барарсың. Балнұрға соғарсың.

Нығмет асханаға барды. Қеле анасына қол ұшын беріп, кесе-шәйнекті жуды, тағамдарды жайылған дастарқан үстіне қойды. Содан соң балконға шығып, әлдебір нәрселер туралы ойлап тұрды. «Қандай екен,— деді өзіне өзі.— Маған тартты ма екен!» Тұңғыш перзентін көргенше жүрегі алыпұшты. Ол: «Туған соң тоңазытқышта өсіремін» деуші еді. Бұл сөзінің жаңсақ айтылғанын енді білді. Қезінде

Нығмет курстас құрбысы Бақытгүлге: «Мен бұл жалғанда үйленбеймін» деп те айтқан еді. Ал енді үйленбек түгілі балалы болды. Мұның бәрі әкелік махаббат оянбай тұрған кезде болған жайлар екен. Енді өзін аса сабырлымын, ғылымға берілгенмін десе де, бойын ерекше бір әкелік сезім билеп алған еді. Тіпті перзент дүниеге келгелі танымдық көзқарасы да күрт өзгерген сияқты. Семья атаулынын басты тірегі де осы перзент екінін алғаш рет түсінді. Бұған дейін тек ғылым жайын ойласа, енді ұлының болашағын ойлауға мәжбүр болды.

Ол балкон есігін жауып, ішке кірді. Асханадағы ана мұның бұл толғаныстарын іштей сезіп отырғандай шайын ұрттамапты да. Нығмет балкон есігін қымтап жапқанда:

— Нығметжан-ау, шайың суып қалды ғой, — деп дауыстады.

— Апа, келе жатырмын.

Ұлы дастарқан басына отырысымен ана көкейдегі ойын айтып салды.

— Қарағым, тағы айтамын,— деді ол толқып. — Мен үшін ештемеден қиналма. Екі-үш күн ермек еткен соң баланы әлгі мұздатқышыңа апара бер. Келінге де айтармын. Еш қам жеме, жасай бер. Сағынсақ барып көріп тұрармыз. Кайтеміз...

— Апа...— Нығмет тығыла сөйледі.— Сіз мұны неге айтып отырсыз?

Ол анасының әжімді жүзіне үңілді. Жүрегі елжіреді. Шыдай алмады. Ана алдына тізерлей отыра кетті де:

— Жоқ, апа! Имандай шыным, бала сіздікі, немере сіздікі. Сіздің рұқсатыңызсыз оны тоңазытқыш жәшігіне салмаймын,— деді.

— Неге?— Ана басын көтеріп, ұлына сұраулы жүзбен қарады.

— Жан ана, солай шештім!

— Онда өзің біл, балам!

Ана шайын ішіп болып, төргі бөлмеге өтіп, төселген көрпешеге барып жайғасты. Көзілдірігін алып, жастыққа жантайды. Нығмет жаңалықты көрші-қолаңға хабарлауға, Балнұрдың жағдайы білуге асықты.

* * *

Геронтология институтында адам өмірін ұзартумен жүздеген адам шұғылданады. Онын қырық проценті — әр түрлі атақ-дәрежесі бар ғалымдар. Институт іші қашан да абыр-сабыр болып жатады. Нығмет дәлізде ғалым Секен Елгезекұлымен ұшырасып қалды. Секен ақ көңіл кісі. Адамның жан дүниесін жақсы түсінеді. Оның адамгершілігі, білімпаздығы, ізденімпаздығы кімді болса да бірден баурап алады. Ол әріптесімен емен-жарқын амандасып, үй ішінің амандығын сұрады.

— Ұлыңыздың денсаулығы қалай?

— Жаксы. Өсіп жатыр.

— Әлдекімнен әуелдегі мақсатынан бас тартыпты деген сөзді естідім. Сол сөз рас па?

— Ол сөздің жаны бар. Әзірге кідірткенім рас. Бірақ түпкілікті мақсатымнан бас тартқаным жоқ.

— Мұныңызға мен де қосыламын, Нығмет Дүйсенұлы.

— Иә.

Нығмет асығыс еді. Оның үстіне өзгенің уақытын алғысы келмеді. Бірақ Секен жоғарақта жібере қоймады.

— Нығмет Дүйсенұлы, сіз қалай ойлайсыз. Болашақта адам бойшаң бола ма, әлде керісінше?..

— Бойшаң бола қоймас.

— Мұныңыз ақылға қонады. Нығмет Дүйсенұлы, сіз балалы болғанда қалай қуандыңыз?

— Оны сөзбен айтып жеткізе алмаймын.

— Иә, перзент адам баласының өлшеусіз қуанышты ғой.

Секен осыны айтып қала берді. Нығмет біраз лабораторияларды аралап, кабинетіне келді. Бөлме іші мұнтаздай таза екен. Еден жуғыш робот жаңа ғана бөлмені тазалап шыққан болуы керек. Едендегі кейбір су тамшылары әлі кеуіп те үлгермепті. Нығмет біраз уақытқа шейін ойдан арыла алмады. Жұмысқа зауқы соққан жоқ. Перзентін көргісі кеп кетті. Енді ұрпағы бар екенін ойлап шексіз қуанышқа батты. Егер алға қойған мақсатын жүзеге асыра алса, бұл дүниеден армансыз өтер еді.

Нығмет алдағы уақытта ұлы жататын тоңазытқыш жәшігіне өзгерістер енгізуді де ойлады. Өйтпейінше болмайды. Бұл тәжірибеде титтей қателесуге жол жоқ.

Дүниеге перзенті келгелі Нығметтің жұмыс күні ұзап кеткендей көрінетін болды. Бүгінгі күн де солай өтті. Жұмыс уақыты біткен бойда тіке үйге тартты. Бұл кезде ана қуанышында шек жоқ еді. Балнұр екеуі жас нәрестені шомылдырып, майлап бәйек болып жатты. Нығмет перзентіне мейірлене қарады. Бірақ анадан асып жақын бара алмады. Ана да енді «тоңазытқыш жәшігі» дегенді ұмытуға айналған. Енді Нығмет баланы әктемін десе де бере қоймас еді, берген күннің өзінде өкпелеп, бас көтермей жатып қалары хақ. Оны Нығмет те, Балнұр да сезеді.

Ана да бала болған, келін болған. Сондықтан келіні мен баласының бөбекті иіскегісі, өпкісі келетінін түсінеді. Ара-тұра оларды оңаша тастап, аулаға серуендеп те кетеді. Ондайда Нығмет пен Балнұрдың жүздері бал-бұл жанып, жас нәрестенің кимыл-қозғалысын бақылайды, бір-біріне қарап жымияды. Осылайша басқа — бас, жанға — жан қосылған бақытты күндер жылжып жатты.

* * *

Арада көп жылдар белгісін бермей өте шықты. Нығмет пен Балнұр онан кейін төрт баланың әкешесі атанды. Балнұр үлкен ана болды. Нығмет жер ортасына келді. Ана мәңгілікке көз жұмды. Ана есімін Сәметжан деп қойып кеткен перзент ер жетіп, азамат қатарына қосылды.

Нығмет бүгін ұлын ұзақ сапарға шығарып салу қамымен әуре. Ол қатты шаршап, қисаиғаны сол еді, видеофон қоңырауы сыңғыр ете қалды. Ол орнынан түрегеліп барып, оң тұсындағы басып қалды. Экраннан жас қыздың беинесі көренді.

— Сәлеметсіз бе, Нығмет ағай!— деді ол күлімсіреп.

— Аманбысың, қарағым.

— Ағай, мен қазақ стереотеледидарының ғылыми жаңалықтар бас редакциясынан едім.

— Құлағым сенде, қарағым.

— Аты-жөнім: Зейнеш Орманқызы. Бізге редакция үлкен тапсырма берген. Уақытыңыз болса сізге барып жолықсақ па деп едік.

— Сонда ол фильм болмақ па?

— Иә, ағай.

— Жаксы, қарағым. Қелемін десендер есігім ашық. Сұрақтарына мүмкіндігімше жауап беремін.

— Рақмет, ағай. Қазір шығамыз.

Қыз видеофон экранынан ғайып болды. Нығмет оны сөндіріп, жұмыс бөлмесіне барып, қажетті қағаздарын жинастыра бастады. Бұл кезде Балнұр асханада шай қайнатып жүр еді. Балалар сыртқа кеткен. Сәметжан ғана төргі бөлмеде дем алып жатқан. Нығмет оған қазақ стереотеледидарынан тілшілер келетінін ескертті. Сәметжан оны анасы Балнұрға айтты.

— Олар нешеу болып келмекші екен?— деді оған анасы.

— Қонақты санай ма екен?— Нығмет ұлының орнына жауап беріп, балконға қарай бет алды, — Етіңді мол қып пісіре бер.

— Осы мырзалығың-ай сенің. — Балнұр дастарқан қамын ойлап кетті.

Нығмет балконда көп аялдаған жоқ. Сол мезетте стереотеледидар қызметкерлері пәтерге келіп кірді. Өйткені олар Нығметтің әрбір минутының қымбат екенін жақсы біледі. Шынында да Нығмет уақытқа сараң еді. Сондықтан мұндай кездесулерді шай үстінде өткізгенді мақұл көретін.

Өлгі қыз біресе Нығметке біресе Сәметжанға қараумен болды. Олар бір-біріне ұқсас еді. Қыз бұл ұқсастыққа ерекше көңіл бөлді. Содан кейін әңгімені неден бастауды ойлады. Сәметжан енді санаулы күндерден соң ұзақ ұйқыға жатпақ. Ол ешбір абыржып жүрген жоқ. Дастарқан басында ешнәрсені сезбегендей жарқын күліп отырды. Зейнеш бұрын-соңды мұндай ғажайып батыл адамды кездестірген жоқ еді.

Келгендердің бірі ғылым жаңалықтары редакциясының бөлім меңгерушісі болатын. Манадан бері сыпайылық сақтап отырған оны үй иесі әңгімеге тартты.

— Ал, жігітім, енді сұрағыңа көше бер,— деді ол шай ішіліп, дастарқан жиналған соң.

— Сұрақ стереотелефильм түсіру барысында тылады. Сондықтан кең бөлмеге баралық,— деді жігіт.

Нығметтің жұмыс бөлмесі кең еді. Тележурналистер дереу іске кірісіп кетті.

— Адам өмірін ұйқы жолымен ұзарту бүгінгі күннің ғана үлесі емес. Жиырмасыншы ғасыпдың яғына таман басталған, — деді Зейнеш түсіру барысында. — Бірақ ол кезде сіз жасағалы отырғандай мерзім жаспарланған жоқ. Бұл жағынан ісіңіз үлкен жаңалық. Ал ұлыңызбен біржолата қоштасу сізге ауыр соқпай ма? Егер ауыр сокса, әлі де кеш рмес деп бас тартар ма едіңіз?

— Ауыры ауыр. Кім баласымен осылай қоштасқысы келеді. Менін жоспарым ұлым дүниеге келмей тұрып жасалған. Ол тек өз мерзімшен кешікті. Сәметжанның организмі тоңазытқышта дамуға қалыптастырылды. Бірақ, әрине, ол өте баяу өтеді. Мен бұл мақсатымнан бас тарта алмаймын!

— Ал сізге әке-шешенізбен, шні-қарындастарыңызбен біржола ажырасу қиын реес пе?— Зеинеш Сәметжанға бұрылды.

— Жоқ, қиын емес. Мен ғылымғы сүйемін. Әкемнің мақсатын орындауға бар күш-жігерімді саламын.

— Рақмет.

— Нығмет Дүйсенұлы, — деді сол кезде бөлім меңгерушісі Балбек. — Тоңазытқыш жолымен адам өмірін ұзартудың барлық кезде сәтті бола бермейтіні о бастан белгілі. Ұзақ ұйқыдан ояңғандардың кейбірі тез қартайып қаза болып жатады. Бұл жағына қалай қарайсыз?

тіліктен тұрмайды

— Ғылым жетістігі тек сәттіліктен тұрмайды. Оның жаңсақ жағы да кездесіп отырады. Сұрағың орынды. Біз бұл іспен қаншылықты тынбай айналысып келе жатсақ та, оның мәнісің толық ашқан жоқпыз.

— Келешектен қандай үміт күтесіз?

— Күтер үмітіп біреу-ақ. Жаңа өзіңіз айтқан ұзақ ұйқыдан кейін болатын тез қартаюдың сыры Сәметжаным ояңғанша ашылар деп үміттенемін.

— Рақмет.

Түсіру барысында мұнан да басқа сұрақтар қойылды. Аз уақыттын ішінде мазмұнді стереофильм дайын болды...

Ертенінде Нығмет ұлы екеуі, арнайы насекомолетке мініп, қала үстін шарлады. Бұл ұшу Сәметжан ояңғанда бұл өңірдің қалай өзгеретінін көрумақсатынан туған еді. Институтта бұл өңірдің де, дүние жүзінің де анық түсірілген картасы, фотосуреттері мен фильмдері бар. Соған қарамастан көзімен көргісі келді. Қала үстін бірнеше рет айналып ұшып, пәтерге оралды. Уақыт таяғансайын Нығметтің дегбірі кете берді. Ана көзіне жиі-жиі жас алды. Ал Сәметжан болса, стереотеледидар тілшілерінен жасырып айтпаған іні-қарындастарын ойлап, іштей қиналды. Амал нешік, бәрінен де баз кешуге тура келеді. Бұл оқиға алдын ала дүнне жүзіне хабарланып қойылған еді.

Арада бірнеше күн өткенде Сәметжан ұзақ уйқыға жатпақ болды. Институт ғалымдары күні-түні қарбаласта еді. Нығмет пен Балнұр, Сәметжанның іні-қарындастары қатты толқып, қатты абыржыды. Оларды бір демеген нәрсе — оны күн сайын көруге болады. Өйткені Сәметжан шыны астында жатады.

Белгіленген күні институтқа ғалымдар көп жиналды. Сәметжанмен соңғы кездесу өтті. Содан кейін алдын ала жасалған рәсіммен Сәметжандыарнайы тоңазытқыш жәшігіне жатқызды. Оның тетігі іске қосылар сәтте Нығмет жалғыз өзі қалды.

— Балам! — деді даусы дірілдеп шығып. — Алыс сапарға аттанғылы тұрсың. Бұл біздің ғасырадамдарының сәлемін алыс келешектегі ұрпаққа жеткізудегі азаматтық борышың болмақ. Адамзаттың дамуы мыңдаған, миллиондаған, одан да әрі жылдарға жалғаса береді. Ал бір адамның ғасырлар бойы жасауы табиғат заңымен әзірше сыйыспайлы. Бірақ біз оны басқа жолмен шешкелі отырмыз.

Сен сол міндетті орындауға тиіссің. Қимаи қиналамыз, бірақ мұндай жолмен адам өмірін ғасырларға ұзарту алатынымызды дәлелдеп шығамыз. Мен жарты ғұмырымды осы мақсатқа арнадым. Сен әке сенімін ақтағайсың. Тек менің ғана емес, халық сенімін де ақта. Жолға аттандырар алдында айтар мына өсиеттерімді тыңдап ал.

Балам, оянған соң көп жаңалықтың куәгері боласын. Жер қыртысы жылжуынан көптеген аймақтарда құрылық өзгеріп, мұхит пен теңіз деңгейі ауытқиды. Жер шарының өз осінен айналуы әсерінен материктер жылжиды. Климат өзгереді. Ол кездің ыстық-суығына бүгінгідей төзе алады екенмін деп қатерге тап болып жүрме. Күннің ыстығы арта сүсуі де мүмкін. Немесе, керісінше планета суи түсер. Сондай-ақ балам, микроклиматқа да көңіл аудар. Тіршілік етер ортаның бірінші ерекшелігі содан білінеді. Климаттың жалпы өзгерісінің Күндергі дақтардың пайда болуы мен жойылуына. Жердің өз осінен айналу шапшаңдығының өзгеруіне, сондай-ақ атмосферадағы түрлі тозандардың көбею-азайуына байланысты болатынын жақсы білесін. Бұл ақиқат шындықты да ұмытпа.

Күллі тіршілік құбылыстары өтіп жататын биосфера жағдайына да көңіл аудар. Тірі организмдердің биомассасы осында. Оянған соң құрылықтағы, судағы өсімдіктер мен жануарларды бір-бірімен салыстыра қара. Сәметжан, болашақтағы өмір, тек биосферамен шектелмейді, жер астында, су бетінде, әуеде қалықтап тұратын қалаларда да жалғасады. Қалаған ортаңа барарсың. Су астындағы қалаға оару үшін саған ерекше дайындықтан өту керек болады. Өйткені, ол кездің адамдары судағы еріген оттегімен тыныс ала алатын дәрежеге жетеді. Ал сен әлі оған қалыптаспағансың. Сондықтан бұл жағын да ұмытпа, қалқам. Сонымен қатар ол кезде мұхитта адам баласы тіршілік ететіндіктен өсімдіктер көбейіп, түрлері де өзгерді. Ал оның өзі мұхит тереңіндегі жайылымдарды, адам организмне қажетті жемістерді, тағы басқаларды көбейтудің қажеттілігінен келіп туады.

Әуеде қалықтап тұратын қалаларға барғың келсе, ондағы атмосфералық қысымның жер бетіндегіден әлдеқайда аз болатынын есте сақта. Ал жер бетіндегі температураның шектен тыс ыстық-суығы, ауа райының басқадай құбылыстары жалықтарған жағдайда жер астындағы қалаларға барып тұрарсың. Онда жаңа жайлы тұрақты климат сакталады. Тек бір нәрсені есіңнен шығарма: жер астына қыс кезінде түссең жазғы, ал жазда түссең қысқы мезгілге тап келесің.

Адам баласының тіршілігі жер үстіндегі бұл орталармен де шектелмейді, балам. Күн жүйеміздегі планеталардың біразын тіршілікке қолайландырады. Өзге жұлдыз жұлдыз жүйелерінен жаңа планеталар ашады. Ол кезде Қызыл жұлдыз, Шолпан планеталарында тіршілік жер бетіндегідей қызу жүріп жатпак. Өзің білетіндей, Қызыл жұлдыздың күні көбіне дауылды, қысы мейлінше суық, жазы қоңыр салқын. Шолпандағы қысы жылы. Жазы шектен тыс ыстық, тәуліктік айналу мерзімі мейлінше ұзақ. Ұзақ тәулікті, қаласаң Шолпанға, Жер үстіндегідей тәулікті қаласаң Қызыл жұлдызға барарсың.

Адамзат дамуындағы ең өзекті нәрсе, шырағым, жылдамдық. Оны ұмытушы болма! Дүниедегі қай нәрсені де жылдам жасауға, қай нәрсеге жылдам жетуге адам баласы о бастан талпынып, оны жүзеге асырып келеді. Оянған соң, қарағым қалаған жеріне әп-сәтте жеткізіп салатын жүйрік көліктерге, жарық жылдамдығымен бара-бар ұшатын ғарыш кемелеріне мінісін. Қайда сапар шексең де аман жүргей, балам!..

Жаңа заман ағымына ілесу үшін, Сәметжан, уақыттан ұтылмау керек!.. Бұл саналы тіршілік иелері үшін басты нәрсе. Уақытпен санасу — өміріңді ұзартумен тең! Осыны ұмытпа! Ол кездегі ұрпақтар секундтің бөлшегіне де көңіл бөлетін болады. Сен де дәлдікке үйренетін бол!..

Балам, қоштасар сәт таяды білемін. Сонғы өсиетімді айтайын. Жер шарында құс қанатты, балық желбезекті адамдар да өмір суретін болады. Сен олардың қай-қайсысымен де тіл табыса білетін бол. Ал, қош енді, қарағым...

Нығмет жыпылық қаққан қызыл шамға қарады. Осы сәтте тоңазытқыш жәшігінің қақпағы жайымен жабыла берді. Мұны көргенде Нығметтің тұла бойы шымырлап кетті. Бірте-бірте ұйықтап, бет-әлпеті бозғылттана берген баласының бет-әлпетінен көз тайдырмады. Кең бөлме ішіндегі жарық шамдар сөніп, төңіректі ала көлеңке басып, тыныштық орнады.

Ұлын деген қимастығын мәңгілікке үзіп жіберген автомат жүйеге өкінішті көзбен бір қарап алған Нығмет амалсыздан сыртқа беттрлі. Кірсе беріс бөлмеде оны көмекшілері күтіп тұрғанды. Аппақ кудай болған Нығметтің жүзін көргенде олар аңтарылысын қалды. Ол ешкімге көңіл аударған жоқ. Көкейінде қалған ащы шерін бір тарқатқысы келгендей, ашық тұрған үлкен терезе алдына барып, далаға ұзақ қарады. Көмекшілері тілдесуге бата алмады. Тек атақты геронтологтың қимылқозғалысын бақылаумен болды. Ол біраздаң соң кабинетіне қарай бұрылып, тұрғандардың тұсына келгенде сәл кідірді де:

— Тоңазытқыш жәшіктің жұмысын тексеріп, балама ине арқылы тамақ беруге қажетті заттарды дайындаңыздар, — деп ілгері жүріп кетті.

Оң мен түстің арасында өз кабинетіне келді. Оның төргі қабырғасында Сәметжанның үлкейтілген суреті ілулі тұр еді. Нығметтің көзі соған қадалды. Өзін кінәлідей сезініп, іштей толқып, ұлының жансыз бейнесінен кейін бұрылып кете алмай ұзақ тұрды. «Жаза бассам, кешір мені, ұлым, — деді содан соң күбірлеп. — Ғылым талабы осы болды. Есің кіргелі ұзақ жасауды армандадың. Әулетті болуды қаламадың. Ендігісін, балам, оянған соң көре жатарсың. Тек қашан да қайырымды қазағың алдыңнан шықсын. Қош, ұлым!»

2

Денесіне қан жүріп, бойы жыли бастағанда көзін ашып, айналасына қарады. Белме іші толған құралдар. Жыпылықтаған түрлі шамдар. Ойы шар-тарапты кезді. Оның мақсаты — орнынан түрегелу еді. Денесі жылыған сайын қол-аяғын емін-еркін соза алатындай халге жетті. Бірақ түрегелуге қорықты. Құлап қалса, жағдайы қиындап кететіндей көрінді.

Тізесін бүгіп, аяғын керді. Жоқ, алғашқыдай емес, тіршілікке келе бастапты. Қолы да емін-еркін қозғалады. Саусақтарының арасын тарбитып алға созып еді, тарам-тарам болып тамырлары шықты. Бұл қанның жеткілікті мөлшерде жүргенінің белгісі. «Ендеше түрегелуге де болатын шығар? Дәрігерлер қайда екен?» деді Сәметжан өзіне өзі.

Ол осыны ойлап болғанша бір топ адам кіріп келді. Сәметжан оларға таңырқай қарады. Қелгендер: «Ескі заман адамдары осындай ірі болған екен ғой!» деп тұрғандай. Тек сәлден соң ғана барып дәрігерлер бір-біріне қарасып, бірдемелер жөнінде күбірлесті. Сонан соң бас дәрігерге бұрылысты. Ол Сәметжанның қасына келіп, денесінің ол жақ, бұл жағын көзімен шолып өтті де:

— Халіңіз қалай?—деді.

— Жаксымын,— деді Сәметжан дәрігерге таңырқай қарап.

— Енді бірер сағаттан соң орныңыздан тұрасыз. Ал үш тәуліктен кейін елімізді аралауға шығасыз.

— Сіз қазақ тілін қайдан білесіз?— деді Сәметжан көзін ашқаннан көкейінде тұрған сұрағын жасыра алмай.

— «Қайданы» қалай? — деп жымыды дәрігер.— Өздеріңізден жалғасып келе жатқан ана тіліміз емес пе?

Сәметжан үнсіз қалды. Өзінің бірнеше ғасырдың арғы жағында екеніне сенгісі келмеді. Бәрі де бір орнында тұрғандай, бәрі де бұрынғыша сияктанып көрінді. Тіпті, сенбегені сондай, дәрігер рұқсат етсе, орнынан түрегеп, сыртты өз көзімен көрмек те болды.

— Сіз талай-талай ұрпақтар өмірін бір-ақ аттадыңыз,— деді біраз үнсіздіктен соң дәрігер.— Сондықтан да бөтен елге түскендей күй кешіп жатырсыз. Қам жеменіз. Сіз өз халқыңыздың ортасындасыз.

— Рақмет.— Сәметжан қозғалып қойды.

Дәрігерлер «Жаңа оянған адамды шаршатып алмайық» дегендей әңгімені доғарып, сыртқа ыңғайланды. Жанындағысы:

— Енді шамалы демалыңыз,— деді.

Сәметжан басын изеді. Дәрігерлер шығып кетісімен жас кезіндегі, ұзақ ұйқыға жатқанға дейінгі балалық қателіктері ойына оралды. «Мен ешқашанда үйленбеймін. Перзент сүймеймін» дегені, әкесіне бірде: «Мені ұзақ ұйқыға жатқызуды тумап тұрып жоспарлапсыз. Тоңазытқыш жәшігі арқылы көп жасағым келеді. Ұзақ жасаудың мұндай жолы болса, ұрпақ сүйіп не керек» деп жаңсақ сөйлегендері есінде. Енді онысын ой елегінен өткізіп қараса, бәрі бекер екен. Егер әрбір қазақ азаматы өзі құсап жалғыздық пен жеңілдікті ойлаумен шектелсе, жаңағыдай аялы алақандардың құрметіне бөленуі неғайбыл еді. Сәметжан өзін гипотермиялық ұйқы ғана емес, саналық ұйқыдан да оянғандай сезінді. Жаңа ғана дәрігерге өзі қойған сұрағынан өзі ұялды. Ертең талай ғасырдап кейін де гүлдене түскен қазақ елін аралағанда өзін азаматтық ардың қай деңгейінде ұстарын да білмеді. Сөйтіп, ұзақ дөңбекшіді.

Дәрігерлер уәделерінде тұрды. Арада үш күн өткенде соңғы тексеруден өткізіп, ел аралатуға алып шықты. Қай елге, қай қалаға барса да қазақ дәстүріне кезікті. Тіпті ол өзі бұрын-соңды біле бермейтін салт-сананың оянғанына қайран қалды. Өзін қаумалаған дәрігерлер, одан қалса халық, бәрі де туыстай болып кетті. Әрбір кездесуде болған тебіреністі сөздер мен ыстық құшақтар Сәметжанды қатты толғандырды. Кең байтақ қазақ жерін, қазақ елін аралай жүріп көп нәрсеге зер салды. Қайда барса да Сәметжан киіз үйлерді кезіктірді. Өз заманында некен-саяқ кездесетін, халық тамашалайтын орындарда ғана тұратын қасиетті киіз үйге кейінгі ұрпақтардың біржолата көшуі көкейіне қуаныш ұялатты. Ұйқыға жатар алдында: «Талай ғасырлардан кейін қазақ қазақ бола қояр ма екен» деп келте қайыратын ойларынан да бас тартып, ұрпақтар жүзіне ұяла қарайтын болды.

Бірде ол әке өсиетін еске алып, жер асты қаласына сапар шекті. Ертіп жүрушілер оны лифт-көлік станциясына алып келді. Лифт-көліктің пошымы зырылдауықты көзге елестетеді екен. Айнала жыпырлаған терезелері бар. Ішкі жағы кәдімгі күту залы сияқты. Онда көптеген жұмсақ, жақтауы биік орындықтар бар. Сәметжан ертіп жүрушілермен бірге солардың біріне жайғасты. Артынша есік жабылып:

— Құрметті жолаушылар! Он бес секундтан соң лифт-көлік баллистикалық құлдилау қашықтығынан өтеді. Белдіктеріңізді байлауды ұмытпаңыздар!— деген қыз даусы саққ ете қалды.

Отырғандар белдеріндегі белдіктерін байлай бастады. Сәметжан да қолына белдіктің бір ұшын ала беріп еді, қасындағы ертіп жүруші дәрігер-ғалым оны байлауға көмектесті. «Баллистикалық құлдилау» дегенді бұрын-соңды ғарыш кемелерінде болады деп еститін. Бұл жайлы жанындағылардан сұрағысы келді де, артынша айныды. Не болса да бара көрерміз деп ойлады.

Сол кезде қабырғадағы ескерту сөздер өшіп, оның орнына бірінші қабаттағы қалаға дейін алты минут, екінші қабаттағы қалаға дейін он екі, үшінші қабаттағы қалаға дейін жиырма минут деген жазулар пайда болды. Сол замат лифт-көлік төмендей берді. Бұл енді терезеге қарап еді, ол біреу тастап жібергендей құлдилай жөнелді. Сәметжан ештемені ажырата алмады. Анда-санда жылт-жылт еткен оттар артқа қалып жатты. Жанындағыларға қарап еді, олардың біразы көздерін тарс жұмып алыпты. Енді біреулері кәдімгі көп қабатты үйлерге шығатын лифтіде отырғандай жайбарақат әңгімелесіп келеді.

Лифт-көлік құлдилап барады. Алты минуттың өзі Сәметжанға жылдай көрінді. «Құдыққа құлап бара жатқандай ғой, мынауың» деп бір ойлап қойды ішінен. Енді амалы жоқ, шыдауға тура келді. Көзін жұмып, отырған жұмсақ орындығына шалқайып сәл демалды. Үілдеген дыбыс ұзаққа созылғандай болды. Содан кейін сыңғырлаған қоңырау даусы құлаққа жетті. Ол көзін ашып алды. Екі қапталдан жарқ-жұрқ еткен түрлі-түсті шамдар көрінді. Лифт-көліктің жылдамдығы баяулап, көп кешікпей кілт тоқтады. Сәметжан алғашқы қабаттағы қалаға жеткенін бірден түсінді. Өзін ертіп жүргендер қозғала бастады.

Лифт-көліктен түскен соң бұларға арнайы екі вагоны бар көлік келді. Ол әп-сәтте қажетті үйге жеткізіп салды. Осы жерде әдеттегідей қабылдау, танысу, тамақтану рәсімі болды. Сәметжан неге екені белгісіз, осында түскелі өзін мейлінше жақсы сезінді. Салқын болса да бұл арадан кеткісі келген жоқ. «Ауа райының қолайсыз құбылыстары жалықтырған жағдайда жер асты қаласына бар. Онда тұрақты температура сақталады»,— деді әкесі. Оның айтқаны рас болып шықты. «Әттең, осыны алдын ала болжай білген данышпан әкем қазір өзіммен бірге болар ма еді. Айтқандарын өз көзімен көрер ме еді» деп күрсінді ол. Өмірдің осындай жақтары мәңгілік жұмбақ болып қала береді деп те ойлады Сәметжан. Дүниеде еңбектеніп, еңбектеніп, сол еңбектің жемісін көре алмай кететін адамдар қаншама. Солардың бірі өз әкесі еді.

Қонақасыдан кейін Сәметжанға қаланы аралатты. Жердің асты қызық екен. Мұнда жасанды жарықта өсетін түрлі ағаштар бар. Қөшелері әсем безендірілген. Тек бәрі де алапат-алапат құбыр ішінде, шектеулі ортада. Соған қарамастан көліктері дыбыссыз жылжиды. Мұнда пневмокөліктер көп. Қала үйлері Сәметжанды бірден баурап әкетті. Пошымдары қызық жасалыпты. Далада жатқан қой тастардай бытырай орналасқан. Бір ғажабы, алыстан қарағанда сол үйлердің бәрі де тұтастанып, бір сәулеге түйіскендей болып, мейлінше жарқырап көрінеді. Сәметжанның жанындағы кісілердің

айтуларына қарағанда, үйлердің бәрі де фосформен жалатылған. Олар жер асты қалаларының негізгі жарығы екен.

Сәметжан мен бір топ дәрігер-ғалымдар мінген қос вагонды поезд әрбір аялдамаға тоқтап, қаланы анықтап көрулеріне жағдай жасап отырды. Әрине, Сәметжан үшін бір ғана қабаттағы жер асты қаласын көрумен шектелу жеткіліксіз еді. Сондықтан ол жер қыртысының үш қабатындағы қалаларды түгел аралап көрді. Олардағы заводтар мен фабрикаларда болды.

* * *

Сәметжан бұл заманнан құрылықтар мен сулардың қалай өзгергенін білмек еді. Әкесі Нығмет Дүйсенұлы ұзақ ұйқы алдында осы мәселені де баса айтқан. Ояңғалы бері табиғатты зер салып байқаса да білгеніне көңілі толмады. Сөйтіп, осы күндердің бірінде өзін қараушыларға өтініш білдірді.

Бұл өтініші кешікпей орындалды. Географиялық аймақтарды көрудің сәті түсті. Үш кісілік шағын ғарыш кемесіне мініп, жер шарын үстінен көрді.

— Жердің өн бойы толқынданып өзгеріп тұратыны белгілі, — деп бастады кеме біраз жоғары көтерілген соң таныстырушы палеогеограф, — Төмен қараңыз. Біз қазір қазақ жерінің үстімен ұшып келеміз. Осыдан бірнеше ғасыр бұрын мұның табиғаты басқашалау еді. Енді онан да гүлдене түсті.

Сәметжан терезеге тақала түсіп, күнқағар көзілдірігін бір киіп, бір шешті. Көзіне ыстық көрінетін туған табиғат келбетін анықтап көріп алғысы келді. Тап қазір көптеген шаһарлар танымастай өзгергенімен Сәметжанның көз алдында сол баяғы туған қаласы тұрды да қойды. Тарихи деректерге сүйене отырып, қасындағы жол серігі бәрін түсіндіріп келеді. Ойлап қараса, жер бетінің өзгермеген аймағы қалмапты. Ол қатты толқыды. Көп ғасырдан соң туған жердің мұншалықты әдемілене түсетінін әсте ойлап көрмепті. Енді өз көзіне өзі сенбей отыр. Сәметжан кемемен жер шарын әлденеше рет айналды. Сонан соң өзі тұратын қалаға қайта келді.

... Арада бірнеше күн өткенде Сәметжан су астындағы қалаларды көруге аттанды. Мұхит астына түсер алдында ол арнайы киім киді. Әуелгіде киім ап-ауыр, жүруге де, жүзуге де ыңғайсыз болар деп ойлаған еді. Қиіп қараса, жеп-жеңіл, кәдімгі спортшыныкіндей екен. Сәметжан киім берушіге қарап:

- Бұл киімнің қандай ерекшелігі бар? — деп сұрақ қойды.
- Біріншіден су қысымын сездірмейді, — деді киім беруші. — Екіншіден, ықшам және жеңіл!
- Ауа ше?
- Мына аспаптың көмегімен еріген оттегімен дем аласыз.

Киім-кешек беруші маскалы бас киімді ұсынды. Сәметжан оны айналдыра қарап көріп басына киді. Шап-шақ екен. «Бұлар маған барлық жағдайды алдын ала жасаған екен-ау» деп ойлап жол бастаушымен бірге сыртқа шықты. Өздері тұрған қала мұхит бетінде еді. Шыға бере-ақ Сәметжанның көзіне дөңгеленген су асты кемесі шалынды. Оған мінетін жерге кілем төсеп қойыпты. Сәметжан кілемнің үстімен жүрді.

Кеме сырттан қарағанда кішкентай сияқты көрінгенімен іші кең екен. Иллюминаторлары да мейлінше үлкен. Жүргізушілер Сәметжанға арнайы орындық ұсынды. Қасына дәрігер-ғалым келіп жайғасты. Сүңгуір кеме көп тұрған жоқ. Бәрі отырған соң жайлап суға бата берді.

Кеме төмендеген сайын іштегі күрделі құралдардың ызыңы күшейе бастады. Оның артынша жыпырлаған бірнеше экрандар іске қосылды. Олардың әрқайсысы әр түрлі фильм-концерттер көрсетіп жатыр. Сәметжан әр экранға бір қарап отырып кемеңнің су түбіне қарай құлдилап бара жатқанын ұмытып та кетті. Экрандағы көріністер тым тартымды еді. Төңірек қараңғыланған сайын сәуле бағыттағыш шамдар айналаны ап-анық көрсетіп тұрды. Су асты жәндіктерінің қимыл-қозғалыстары да қызық. Оның бәрі Сәметжанға таңсық еді. Біраздан соң кеме иллюминаторына жақындай түсіп еді, бұлғақтап жүзген әр түрлі балықтар көбейіп кеткен екен. Бұлар еткен заман адамына қорқынышты көрінді. Дәрігер-ғалым Сәметжанға ара-тұра көз қиығын тастап қояды. Бір кезде Сәметжанның құлағына балықтардың тақылдап дыбыс шығарғандары жеткендей болды. «Мұхитта Кит-балығы бар ғой. Ол кездесе қалса, мына сүңгуірді бір-ақ жұтпай ма, немесе төңкеріп тастамай ма» деп те сезіктенді ішінен. Енді болары болды, қайтсе де шыдау керек.

Біраздан соң жайқалған жасыл шөптер, тауқыраттар көрінді. Оның етегі тегіс жазық. Кей жерлерінен біреу қолмен сызып қойғандай ирек-ирек жыралар көрінеді. Олардың жер сілкінісінен пайда болғаны Сәметжанға бірден-ақ түсінікті болды. Сондықтан ол жайлы сұраған жоқ.

Енді бір кезде алыстан аршылған жұмыртқадай аппақ болып қала үйлері көрінді. Олар біресе көзге түсіп, біресе жоғалып кетеді. Сүңгуірдің қазір келе жатқаны тау етегі еді. Сол себепті қала бейнесі құбылып келеді. Сәметжан оны айтпай-ақ білді. Кеме қалаға шейін ұзақ жол жүрді. Жолда сүңгуірдің қарсы алдынан алапат бірдеме көрінді. Оның пошымы китке ұқсайды екен. «Бұл не қылар екен. Кемені жұтып жіберер ме екен?» деп Сәметжан шын қорқып, жан-жағына жалтақтай қарап еді. Отырғандардың ешқайсысы қыбыр еткен жоқ. «Мұның да бір құпиясы болды ғой!» деп түйді Сәметжан.

Байқаса, оның жолы мен сүңгуірдің бағыты бір сызыққа келіп қалған екен. Қит жүзіп келіп, кілт жоғары көтеріліп кетті. Сәметжан иллюминаторға оншалықты жақындағысы келмесе де, аздан сон еріксіз солай қарай қисая берді. Сонда барып көзі шалды, Киттің арқа жонында артқан жүк бар екен. Тап кәдімгі түйеге артылған тең тәрізді. Бірақ Кит оны жүк деп бара жатқан жоқ. Дирижабльше қалықтап, жоғарылап барады. Ол: «Сонда Кит адамсыз-ақ жүк таси ма?» деп қалды ішінен. Бұл сұрағына артынша жауап тапты. Кит жонында бірнеше байланыс антеннасы бар екен.

Киттен аман-сау өткеннен кейін Сәметжанның көңілі орнына түсті. «Ең қорқыныштысы осы болған шығар. Басқа не бар дейсің?» деген оймен жайғаса түсіп, иллюминаторға бас сүйеді. Оның айналасында мұхиттың майда шабақтары тынымсыз жүзіп жүр. Кейбіреулерінің қызғылт түстері жарыққа шағылысып, жалт-жұлт етеді. Бейне бір ертегі алтын балықтары тәрізді. Олар су толқыны тербеген балдырдардың арасына бірде кіріп, бірде шығады. Кейде жарыса жүзеді.

Кеме тау бөктерінен өткен соң төмендей түсті. Манағы шөптер бастарын шұлғысып, кейіндеп қала берді. Айнала айқындала бастады. Бұл су асты қаласына жақындағандықтың белгісі еді. Бір кезде сүңгуір кеменің алдыңғы қуатты шамдары сөніп, мұхит астынан шоғырланған алтындардың сәулелері жоғары қарай шашырағандай болды. Бірақ әзірге пәлендей ештеме көріне қойған жоқ. Сәметжан бұл жайлы сұрағысы келді де, онан да өзінше отырып тамашалағанды жөн санады. Жарық бірте-бірте күшейе түскенде көзге түн қараңғысындағы шамдары жарқыраған қала космопортына әуе-ғарыш кемесінің қонып келе жатқан сәтін елестетті. Бірақ бұл онан өзгешелеу еді. Онда ауа мұнартса, мұнда су толқындары жарық сәулелерін созып-керіп, формаларын бұзып жібергендей болады. Төңірек ағарып жарық болған сайын түрлі балықтар мен су жәндіктері де әуелдегіден көбейіп, жиі бұлғақтасып, жарық көп жаққа қарай леклегімен ағыла берді. Кеме төмендей түсті. Біраздан соң қарайған тау көлеңкесі артта қалып, айналаның бәрі жарықтанып кетті. Мұхит түбінің кереметтері енді басталғандай. Су астының шырақшылары — радиолярий, гревневик, кальмарлардың жарықтары да жайына қалды. Манағы жайлау шөбіндей жайқалған су асты өсімдіктері мен балдырлар да сирексіп, қазан шұңқыр тәрізді ойпаг басталды. Кеме құрылық бетіндегідей олардың біріне де қойқаңдаған жоқ. Бірақ шамалы селкілдеп отырды.

Бұл ғажайып дүниеге бұл кезде Сәметжаннан басқа ешкім де таңырқаған жоқ. Оларға мұның бәрі де әуелден таныс, үйреншікті көрініс еді. Тіпті кейбірі кеменің баяу төмендегенінен жалыққандай көздерін тарс жұмып алған. Жолшыбай көз іліндіріп алғандары да бар. Сәметжан оларды байқап, біліп келеді.

Кеме ойпатқа құдилаған соң мана алыстан бір көрініп, бір жасырынған ғажайып су асты қаласы алақандағыдай жайылып жатты. Қала үйлері құрылықтағыдай биік емес, жатаған, аршылған жұмыртқадай аппақ. Сәметжанның көз алдына киіз үйлі ауыл елестеп кетті. Кеме жақындағанда ол үйлер зорайып, биіктей түскендей болды.

Бұлар қала шетіне жеткенде бірнеше балық желбезекті адамдар алдарынан жүзіп шығып, қолдарын бұлғап, неше түрлі белгі берді. Бұл алыстан келген сүңгуірді қарсы алу рәсімі екенін отырғандардың бәрі де білді. Кезінде Сәметжан мұндай ғажайып көріністі әуеден көрген еді. Енді оны мұхит тереңінен де кезіктіріп отыр. Олар кеме қашан гидропортқа келіп тоқтағанша әлгі балық желбезекті адамдар теңізшілерге тән белгілермен бағытбағдар беріп жүзіп жүрді. «Әкем болжаған балық желбезекті адамдар осылар болды ғой» деп Сәметжан өткенін есіне алып күрсініп қойды.

Сүңгуір кеменің келуі де, тоқтауы да кәдімгі әуе кемесіндегідей болды. Балық желбезекті адамдар сүңгуірді қоршап, келушілердің түсуіне жағдай тудырды. Ең қиын сәт осы еді. Сәметжанның бойы шымырлайын деді. Құрылықта болса ғой, қолды бір бұлғап, емін-еркін түсіп жүре берер еді. Ал енді су астында шығуға тура келіп тұр.

— Құрметті жолаушылар! — деді сол кезде салондағы күшейткіштен әйел даусы. — Мұхит астындағы «Ауыл» қаласына жеттік. Сүңгуір сыртындағы судың температурасы 1 градус жылы. Сыртқа шығарда гидрокостюмдеріңізді тексеріп алуды ұмытпаңыздар! Сонымен құрылық — су асты бағыты бойынша жасалған сапарымыз аяқталды. Сау-сәлемет болыңыздар!

Сәметжан ойланып қалды. Бірақ сүңгуірден қалай шығып, су астымен қалай жүру керектігін әлі түсіне алмады. Манағы сезіктенгенін жасыра алмай жанындағы дәрігер-ғалымға бұрылып:

— Мұнда бірден гидропортқа өтетін шлюз жоқ па?— деді.

— Бұл заманда шлюздің қажеті шамалы,— деді дәрігер-ғалым жымыып. — Еш қорықпаңыз. Біз қасыңыздамыз. Алғашында су астында жүру қолайсыздау көрінуі мүмкін. Ал аздан соң үйреніп кетесіз.

Дәрігер-ғалым осыны айтып болғанда сүңгуірден шығу басталды. Жолаушылардың біразы люкке қарай бет алды. Оны көргенде Сәметжанның денесі түршіккендей болды. Бірақ шегінуге жол жоқ еді. Заман адамдарынан қалуға болмайды. Жайымен жүре берді. Әуелі арнайы камераға шықты. Сол замат оған су жіберіле бастады. Ол бірте-бірте көтеріле беріп, мойнына жетті. Жанындағылар бір-біріне қарап қояды. Сәметжан сыр бермеді. Су ауыз, онан мұрын тұсына жеткенде гидрокостюмі мен шлемі болса да өкпесі қысыла бастағандай сезіліп кетті. Бірақ өзі ойлағандай әлсіреген жоқ. Сол кезде қасындағы дәрігер-ғалым ілгері жүруді білдірді. Алғашқы қадамы қызық көрінді. Өзін бірдеме жан-жағынан қысып алып көтере жөнелгендей күй кешті. Содан сәл кідіріп барып, екінші қадам басты. Бір ғажабы, үстіне киген киімі өзін қалықтатқан да, құлатқан да жоқ.

Бұлар кемеден шықты. Жап-жарық алаңда адамдар жер бетіндегідей көп екен. Жүргілері келгендері кәдімгідей ширақ жүреді де, жүргілері келмегендері жүзе жөнеледі. Мұны көргенде Сәметжан «Су астының құрылықтан бір ерекшелігі осы екен-ау» деп бір түйді. Заман адамдарының су астын игеріп, жүру мен жүзуді емін-еркін меңгергендері айдай анық көрініп тұрды. Сәметжан сәл өтпей олардың бет-жүздеріне назар аудара бастады. Су астында тіршілік ететін адамдардың құрылықтағылардан біршама айырмашылықтарының барын да аңғарды. «Әкем қасымда болса, осы көргендердің сырын біліп алар едім-ау» деп бір армандады.

Аздан соң топ гидропортқа қарай жүрді. Жақындағанда оның үлкен қақпағы Кит аузындай болып төменнен жоғары қарай ашылды. Жанындағыларға ілесіп, Сәметжан ішке енді. Қақпақ жабылып, іштегі су лезде ығыстырылып шығарылды. Бұлар кең бөлмеге өтті. Сол замат Сәметжан үстінен бір ауыр жүк түскендей жеңіл сезінді. Дәрігер-ғалым оған жиі-жиі қарайды. Іштей таңырқайтын да сияқты.

Сәметжан енді қалаға шығамыз ба деп еді. Олай болмады. Мұндағы қарсы алушылар өздері бастап отырып, гидропорттың тағы бір залына алып барды. Осы жерде олар қалалар жайлы қысқа-ғылыми мәліметтер беретін әр түрлі экранды қосты. Мұндағы қала ерекшелігі таңдандырмай қойған жоқ. Ол қаланы тамашалаймыз деп ойлап еді, енді оның реті жоқ сияқты. Зал ортасында тұрған дөңгелек экран мен бүкіл қабырғалар еден, төбе, барлығы кинокөрініске айналып кетті. Әп-сәтте бұлар қала ортасында тұрғандай сезінді Содан көрініс құбылып, бұлар жоғары көтеріле бергендей болды да, қала төменде қалды. Сәметжан бейне бір сүңгуір кемесінен қарағандай күйде тұр. Су астында жыпырлаған жұлдызшалар көрінеді. Қала қызық орналасқан. Сырттан, үстінен қарағанда шын мәнінде киіз үйлі ауылды елестетеді. Бірақ ол үйлердің саны көп. Әр қала әр жазыққа орналасқан. Аралары оншалықты қашық емес. Гидрокөліктердің түрлері де көп екен. Қөбі Қит, Дельфин пішінді.

Сәметжан аздан соң киген гидрокостюмінің су емес екенін ұстап көрді. Бірақ онысын ешкімге байқатпады. Заман адамдары үшін бұл көрініс үйреншікті болғандықтан ешқайсысы тырп еткен жоқ. Дәрігер-ғалым ғана бұған жиі-жиі қараумен болған. Кинокөрініс біткен соң зал ішіндегі шамдар қайта жанып, бір сәт тыныштық орнады. Сәметжан өзін бейне бір ғажайып ортадан айырылып қалғандай сөзінді.

Осыдан кейін су асты тұрғындары бұларды тамақтану залына ертіп барды. Сәметжанға олар барынша кішіпейілділік, ілтипаттылық көрсетті. Су асты тұрғындары құрылыққа көп шыға бермейді екен. Орта ауыстыру организмге әсер берсе керек. Жарыққа да тез үйрене алмайды. Тып-тыныш сияктанып жатқан мұхит тереңінде мұншалықты қызу тіршілік болады деп үш ұйқтаса түсіне кірмес еді. Енді міне, оны түсінде емес, өңінде-ақ көріп шықты. «Әрбір тіршілік иесі үйренген ортасында ғана өзін жақсы сезінеді» деген қорытындыға келді ол. Кешікпей мұхит бетіне шығып, ондағы бірнеше қаланы аралап, елге оралды.

* * *

Ұзақ сапардан қайтқаннан соң Сәметжан екі апта бойы тырп етпей дем алды. Денсаулығын тексертті. Дәрігер-ғалым оның организмінде көп өзгеріс болып жатқанын анықтады. Кейбір организм мүшелерін жаңартудың қажет екені жөнінде ақыл-кеңес берді.

Сәметжанды күтпеген жерден болған мұндай қажу қатты ойлантты. Ол дәрігерге жауап берерден бұрын орнынан түрегеп, терезе алдына жақындап, далаға көз салды. Жанарының алды мұнартып бара жатқан тәрізді. Бұл ұсынысқа келіссе, ол мүлде жаңа адамға айналмақ. Ол сипат — жасандылық сипат. Адам тек сол жолмен ғана өмірін ұзарта алады екен.

— Егер ойланамын десеңіз, ерік өзіңізде, — деді әлден соң дәрігер-ғалым бөлме ішінде әрлі-берлі жүріп.

— Шамамен қанша уақыт қажет?

— Мүмкіндігінше...

— Ал келісім бермесем ше?

— Онда сіздің өміріңіз...

Сәметжан жұмсақ орындыққа келіп отырды. Оң қолымен маңдайын сипап қойды. Бұл заманда көрген барлық қызығын мына жайсыз ұсыныс бір-ақ сәтте жуып-шайғандай. Егер оған келісім бермесе, бұл дүниеден ұрпақсыз көшуі де мүмкін ғой. Өзін тұрақты бақылап, қайда барса да бірге жүретін дәрігер-ғалым сондай қатерді мегзеп отыр. Көп кешіктіруге болмайды — асығу керек.

— Менің алдымда талай-талай жоспарым бар еді, — деді аздан соң дәрігерге қарап. — Егер денсаулығым көтерсе бір ай жүре тұрсам. Пышаққа түсу оңай емес. Кім біледі, алда-жалда олай-бұлай болып кетіп жатса...

— Ол жағынан қам жеменіз. Бұл бұрынғы заман емес. Біз тіпті сіз ойлағандай пышақ дегенді білмейміз. Организмнің тозған немесе ауруға шалдыққан мүшелерін басқа жолмен-ақ алмастыра аламыз. Бірақ оны сізге түсіндіріп жатудың қажеті шамалы ғой деп ойлаймын. Мені қинайтын басқа нәрсе. Тек ләйім, организмніңдегі қартаю процесі біздің күшімізден тыс болмасын.

— Сонда ол не болуы мүмкін, дәрігер?

— Уәйімдемеңіз. Бәрі де жақсы болады. Сіз әлі қоғамға араласатын боласыз. Үйленіп, перзент те сүйесіз. Бәрін де үлгересіз.

— Ендеше, дұрыс екен. Мені ұзақ ұйқыға жатқызар алдында әкем журналистерге берген жауабында оянғаннан кейінгі тез қартаюдың сырын болашақтағылар ашар деп үміт артатынын айтқан еді. Сол рас болайын дегені ғой.

Дәрігер-ғалым үндемеді. «Өмірдің бұл құпиясы әлі ашыла қойған жоқ» деуге батпады. Сәметжанға ойлы кейіпте ұзақ қарады да, селт оянғандай:

— Сіз жаңа жоспарым бар деп едіңіз? — деді.

— Иә, — деді Сәметжан да сергіп, — Өз заманын жайлы ғылыми еңбек жазсам ба деп едім.

— Жазыңыз. Ол тарих үшін аса қажетті нәрсе.

— Иә, өткендегілердің бүгінгімен салыстырғандағы қателігін, бүгінгі адамдардың өткендегімен салыстырғандағы қателігін ашып, ұрпаққа түсіндірсем деп едім. Басқа мақсатым жоқ.

— Ісіңізге сәттілік тілеймін!

Дәрігер-ғалым Сәметжанның жүзіне тағы да барлай қарады да, сыртқа беттеді. Бұл қайтып тіл қатқан жоқ. Өзінің оңашалығын аңсағандай төсегіне жақындай берді. «Оянғалы бері көргендерім көп, — деді әлден соң өзіне өзі. — Енді соны өз заманыммен салғастыра қорытындылауым керек».

Осы күндердің бірінде ол ғасырлар бойы сақталып келе жатқан тарихи үй — геронтология институтына барды. Ондағы түрлі ғылыми еңбектермен танысты. Әкесі Нығметтің, шешесі Балнұрдың, іні-қарындастарының суреттерін, олар жайлы түсірілген фильмдерді көрді. Қайсысының неше жасап дүние салғанын да білді. Бірнеше күн сонда жүрді. Болашақ еңбегіне қажетті көптеген мәліметтер тапты.

3

«Туған ай туралған етпен тең» деген бұрынғылар. Өне-міне дегенше бір ай зуылдап өте шықты. Операция жасайтын күн де келді. Бұл заман адамдары үшін мұндай операция қиын емес-ті. Бірақ ол үшін күрделі де ауыр көрінді. Оның үстіне бұл істі бүкіл дүние жүзі жіті бақылап отыр еді. Сондықтан оның сәттілігі дәрігер-хирургтер үшін үлкен абырой болмақ.

Сәметжанды арнайы орынға жатқызып, күрделі құралдарды жұмысқа қосты. Қуатты шамдар жағылды. Түрлі манипуляторлар жылдам қозғалып жатты. Бар процесс бірнеше кішкене экраннан ап-анық көрініп тұрды. Дәрігер-хирургтер түрлі түймелерді рет-ретімен басу арқылы Сәметжанның қажет делінген организм мүшелерін ауыстырды. Бұл операция екі сағатқа созылды. Бірақ бәрі сәтті өтті...

Ол біразға дейін кезін ашпады. Содан кейін есін жиып, сөйлей бастады. Орнынан тұрғысы да келді. Қол-аяғын қозғалтып, сәл басын көтеріп еді, желке тұсы ауыр тартып, бөлме іші айналып — төңкеріліп бара жатқандай болып, түрлі-түсті шамдар жыпылық қақты. Артынша манадан бері бақылап отырған дәрігер қыз:

— Сізге әзірге тұруға болмайды!—деді.

— Сонда мен қанша уақыт жатпақпын?

— Енді бірер сағат қана. Содан соң түрегеліп жүре беруге болады.

— Мен қатты қорқып едім. Бұл заманның операциясы тіс жұлғанмен бірдей екен ғой.

— Дұрыс айтасыз. — Қыз жымыып қойды.

— Сіздің есіміңіз кім?

— Жазира.

— Әдемі есім екен.

— Сіздің заманыңызда әдемі қыз есімдері жоқ па еді? — деп дәрігер әзілге көшті.

— Неге болмасын?—деді Сәметжан сергіп.— Бірақ әр заманның өз аруы бар емес пе?

— Ару деп кімді айтып отырсыз? — деді қыз.

— Мына сізді!

— Қойыңызшы. — Қыз ыңғайсызданған сыңай танытты.

— Мен үшін солай!

— Мен сіздердің сол замандарыңызға қызығамын,—деді қыз бір кезде ол жайлы оқып, фильмдерден көргенін есіне түсіріп.

— Несіне қызығасыз?

— Бүгінгіге қарағанда сіздің заманыңызда өмір сүру еркіндігі мол болған. Уақыт жағын айтып отырмын. Ал біз қазір секундпен есептесеміз.

— Әйтеуір, кер заман. Мен ғой, көзімді ашқаннан болашақ заман туралы ойлады. Тіпті бала-шағалы болудан да бас тарттым. Ал мұнда келсем, сіздер керісінше, біздің заманды аңсайсыздар. Сонда қалай және қай заманда өмір сүру керек?

— Қалағаныңызда! — Қыз сықылықтай күлді.

— Күлетін не бар, — деді Сәметжан. — Енді жатысым мынау...

— Сонда сіз әлі бойдақсыз ба? — деді қыз жымыып алып, ойды басқаға бұрып.

— Көріп отырғаныңыздай!

— Онда сізге мұнда өмір сүру қиындау болады.

— Қиыны қалай?

— Халқымызда жиырма жастан әрі қарай бойдақ жүруге болмайды делінетін дәстүр бар Оны орындамаған жігіт жаман атқа ие болады.

— Солай деңіз. Ендеше, менің де бойдақ жүруге хақым жоқ болды ғой.

— Иә. Сіз де жиырмадасыз.

— Оныңыз рас, Жазира.

Әзіл әңгімеден кейін Сәметжан ауруын ұмытып, бой жазып қалды. Көз алдындағы ақ желеңді жас қыз үміт отын тұтатып жібергендей. Оған жиі-жиі қарай берді.

— Сіз бұл заманға келгеніңізге ризасыз ба? — деді бір кезде Жазира.

— Әлбетте, ризамын. Әсіресе, сіздей жанмен жүздесіп тілдесу, — деді Сәметжан кідіріп, — Қалай десем екен, мен үшін шексіз бақыт!

— Асырып жібердіңіз, Сәметжан. Жарайды, мен кеттім. Демала тұрыңыз. Сонан соң сыртқа да шығасыз.

Қыз кетуге ыңғайланды. Сәметжан аса бір бақытты еезімге бөленіп, басын терезе жаққа бұрып, көзін жұмды. Мұндай ғажайып қызды екі заманнан да әлі кезіктіріп көрмегендей болып жатыр. Оның жайдарылығы, сабырлылығы, қарапайым жүріс-тұрысы, ұзын бұрымы, қарақат көздері, ешбір сырсымайсыз көз тартатын бет-жүзі мен үлбіреген ерні Сәметжанның күллі ауруын жуып-шайғандай. Сәметжан бұл өмірден тағы бір бақытын тапқандай сезім құшағында жатты.

* * *

Институттан айығып шыққаннан кейін Сәметжан қоғам өміріне, табиғатты қорғау ісіне белсене араласып кетті. Өз заманынан жеткен түрлі фильмдерді әрбір кездесуде көрсетіп, табиғатқа залал келтірудің неге әкеліп соғарын ескертті. Жазира онымен үнемі бірге жүрді. Өзін қарапайымдылығы, мейірімділігімен баурап алған адамнан қалғысы келмеді. Кейбір өзінің замандас, құрдас, таныс жігіттері оны дәл осылай баурап алған еместі.

Алғашында көне заман адамының қасындағы бұл жүрісі Жазираның замандастарын таңдандырып жүрді. Көшеде көргендер таңырқасып, тоқтап тұрып қарайтын. Соңғы кездері өздері де адам атаулыға бауыр басып, айтқан ақылын тыңдайтын болды. Көңіл қосқан екеуінің отау құруын тілеушілер де көбейе бастады.

Тіршілікте адам баласы түгілі жануар екеш жануар да жалғызсырайтыны белгілі. Ал Сәметжан болса, көп ғасырды артқа тастап отыр. Бүгінде оған туыс, жақын, ағайын, дос, құрдас деген ұғым тосын сияқты. Оған айтуға келетіні бір-ақ сөз, — ол: осы заман ұрпақтары. Сәметжан да олар үшін бір ғана есімге ие: — ол өткен заман адамы.

— Мен басымнан өткен үлкен қателігімді түзегім келеді, — деді ол бірде серуен құрып жүргенде Жазираға. — Өзімді халқымның арасында жалғыз қалған қадаудай сезінемін. Түсінші мені.

Жазираның іштей күткені де осы-тын. Өткен заман адамы өзі үшін күн сайын кезігетін бір жаңалықтай еді. Оның кейбір тапқыр сөздері, еңбек-қорлығы, білімге деген құштарлығы бір түрлі әуес көрінетін. Бүгіндегі адамға тән секунд санаушылық, «Не болсаң, ол бол» дейтін кейбір қатігездік қасиет Сәметжанның бойынан табылып көрген емес. Жазираның жас жүрегін баурап алған басты ерекшелік осы еді...

Уақыт ұзатпай Сәметжан мен Жазира отау құрды. Той да болды. Оған әр түрлі жандар жиналды. Күн жүйесіндегі тіршілікке қолайландырылған Шолпан, Қызыл жұлдыз және тағы басқа планеталардан да бауырлар келді. Өйткені екі заман перзентінің отау құрған бұл тойы ғылым мен техника, жылдамдық пен адам өмірін ұзарту сияқты адамзат арман-тілегінің бәрінен де жоғары тұрған, ерекше бір оқиға еді.

* * *

Сәметжан мен Жазирадан төрт ұл, екі қыз дүниеге келіп, алды ер жетті. Сәметжан жаңа заманның азаматында айналды. Көптеген ғылыми еңбек лғазып бітірді. Атақты ғалым болды.

Күндердің күнінде оны бір жағдай ойланта бастады. Ол өзінің жылдам қартая бастағанын сезді. Бет-әлпеті, денесі, қол-аяғы әжімденіп, сүйегі қурай бастағандай күй кешті. Амалсыз өзі екінші рет «дүниеге келген» геронтология институтына жатты. Дәрігерлер о бастан жұмбақ болып келе жатқан бұл құбылыстың мәнісін ашуға шындап кірісті. «Енді ғана өмірге белсене араласып, ұл, қыз сүйіп, ұзақ жасаймын ба» дегенінде күтпеген жерден бұл қартаю Сәметжанды қатты толғанды. «Ұрпақ қалдырып

үлгергеніме де шүкір, — деді ол іштей. — Өйтпегенде біздің тұқым құритын еді». Адам үшін он ғасырлық та, жүз ғасырлық та ғұмырдың керегі жоқтығын түсінді, Оның орнына біреу болса да дүниеге перзент әкелгені жөн екен. Адамдар ғұмыры ұрпақпен жалғаспақ.

— Айтыңызшы, дәрігер, мен не себепті мұндай күйге ұшырадым. Жиырма жасымда мұздатқыш жәшігіне жаттым. Ал қазір елуден жаңа астым,— деді ол көкейіндегі соңғы сұрағын сарқып. — О бастағы мақсатым бұл емес еді. Әлемдегі ең ұзақ өмір сүрген адам өзім болып қалмақ едім. Сонда, әкем айтқан қартаюдың жұмбағы әлі күнге ашылмағаны ма?

— Оны біз аштық, — деді дәрігер жанына отырып, жеңіл күрсініп. — Бірақ өкінішке орай оған біздің ешбір дәрі-дәрмегіміз қарсы тұра алатын емес... Табиғат әрбір тіршілік иесіне өмірді өлшеп берсе керек. Қыбырлаған құмырсқадан алып тасбақаларға дейін сол өлшемдік мерзіммен өмір сүреді. Адам баласы да онан көп аса алмайды. Ал сіз ғасырлар жасадым деп отырсыз. Шындығында сіз өйте алған жоқсыз. Ол ғасырларды ұйқымен өткіздіңіз. Ештеме көрмедіңіз. Бір қаладан екінші қалаға әуе-ғарыш кемесімен қас-қағым сәтте ауыса салғандай күй кештіңіз. Ал бүгін көзіңізді ашып, жаңа туған нәрестедей заманымызды көрдіңіз...

Сіздің жедел қартаю сырыңызды біз былай деп тұжырымдадық. Уақыттың секундтың кішкене бөлшегінен басталатыны о бастан белгілі. Ол зыр қағып айналып өтіп жатады. Алпыс секунд минутты, алпыс минут сағатты құрайды. Жиырма төрт сағатты біз тәулік дейміз. Бұл Жер планетасының өз осінен бір айналып шығу мерзімімен сәйкес келеді. Ал Жердің Күнді бір айналып шығуы жыл құрайды. Отыз алты мың жылдық мерзімді ертеден бері ұлы жыл деп келеді. Біздің жұлдыздық жүйеміз — Галактикамызды Күніміз өзінің төңірегіндегі барлық планеталарымен бірге секундына 250 шақырымдық жылдамдықпен шамамен 200 миллион жылда бір айналып шығады. Оны ғарыштық жыл дейді. Сөйтіп кете береді... Осындай әр түрлі мерзім ішінде тіршіліктің алуан формасы өніп-өсіп, дамып-жалғасып жатады.

Адамның өмір сүру мерзімі екі жүз жылдан асып жығылады. Ол осы аралықта толық қартайды. Кәрілік жасына жетеді. Ал сіз осы мерзімді ұйқымен өткіздіңіз. Бұл аралықта шамамен екі жүз он тоғыз мың тәулік айналды. Енді сол уақыт айналымдары өз қайтарымын алып жатыр.